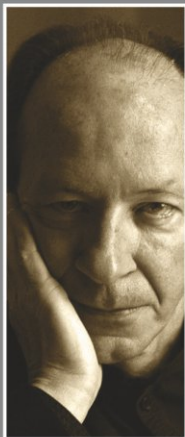
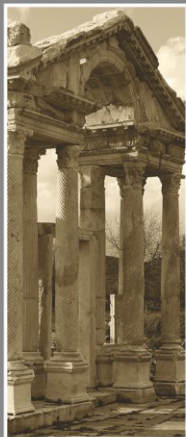

OVIDIU PANAITE | IOANA IVAN

TEOLOGIA ȘI FILOSOFIA POLITICĂ
ARHEOLOGIA LIMBAJULUI SACRAMENTAL LA
GIORGIO AGAMBEN

presa universitară clujeană

OVIDIU PANAITE

IOANA IVAN

**TEOLOGIA ȘI FILOSOFIA POLITICĂ –
ARHEOLOGIA LIMBAJULUI SACRAMENTAL
LA GIORGIO AGAMBEN**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2020

Referenți științifici:

Pr. Conf. univ. dr. Jan Nicolae

Conf. univ. dr. Marius Telea

ISBN 978-606-37-0774-2

© 2020 Autorii volumului. Toate drepturile rezervate.
Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice
mijloace, fără acordul autorilor, este interzisă și se pedep-
sește conform legii.

Universitatea Babeș-Bolyai
Presa Universitară Clujeană
Director: Codruța Săcelean
Str. Hasdeu nr. 51
400371 Cluj-Napoca, România
Tel./fax: (+40)-264-597.401
E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro
<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

CUPRINS

INTRODUCERE	5
I. TEOLOGIA POLITICĂ.....	13
I.1. OIKONOMIA ȘI GUVERNAREA –	
semantica teologico-politică	13
1.1. Teologia creștină – între <i>teologia politică</i>	
și <i>teologia oikonomică</i>	13
1.2. Arheologia teologică a termenului <i>oikonomia</i>	17
1.3. <i>Le roi regne, mais il ne gouverne pas</i>	21
I.2. DISCURS ASUPRA PROVIDENȚEI DIVINE	25
2.1. Providența divină	
reflectată în lucrări filosofice	25
2.2. Providența divină reflectată în operele creștine	29
I.3. TEOLOGIA POLITICĂ A PUTERII	38
3.1. Aclamația politică și doxologia liturgică	38
3.2. Arheologia politică a puterii.....	42
II. FILOSOFIA POLITICĂ.....	45
II.1. CE RĂMÂNE DIN AUSCHWITZ	
SAU DEZUMANIZAREA OMULUI DE CĂTRE OM.....	45
1.1. Etimologia termenilor <i>martor</i> și <i>holocaust</i>	45
1.2. <i>Situația extremă, terra ethica</i> - Auschwitz	
și Bettelheim.....	52
1.3. Implicațiile etice și juridice ale termenilor:	
<i>responsabilitate, vină și rușine</i>	
pentru o existență fără finalitate	60
II.2. STASIS. RĂZBOIUL CIVIL CA PARADIGMĂ POLITICĂ	66
2.1. Clarificări conceptuale.....	66
2.2. Războiul civil în Grecia antică	
și în gândirea lui Hobbes	67
2.3. <i>Leviathanul</i> ca simbologie a suveranității	73
2.4. Semantica teologico-politică a <i>Leviathanului</i> ..	82

II.3. MIJLOACE FĂRĂ SCOP	85
3.1. Situatrea omului între dreptul la viață și apartenența statală	85
3.2. Drepturile omului ca drepturi ale cetățeanului	88
3.3. Conceptele politice de <i>popor</i> și <i>lagăr</i>	90
3.4. Spectacolul ca artă a disimulării.....	95
II.4. STAREA DE EXCEPȚIE.....	98
4.1. <i>Starea de excepție</i> ca modalitate prin care abaterea de la regulă devine lege	98
4.2. Teoria stării de excepție ca forță-de-lege	105
III. ARHEOLOGIA LIMBAJULUI SACRAMENTAL.....	109
III.1. TERMENUL <i>LEITOURGIA</i> – DE LA LUCRAREA PUBLICĂ ÎN MIJLOCUL <i>POLISULUI</i> LA LUCRAREA DE MÂNTUIRE ÎN MIJLOCUL BISERICII	109
1.1. Semnificațiile termenului <i>Leitourgia</i> în Vechiul și Noul Testament.....	109
1.2. <i>Leitourgia</i> în <i>Ecclesia</i> – lucrarea mântuitoare a lui Hristos în mijlocul poporului credincios din Biserica creștină.....	112
III.2. TERMENII <i>MYSTERIUM ȘI EFFECTUS</i> CA PREZENȚE ALE DIVINITĂȚII ÎNVĂLUITE ÎN VEȘMÂNTUL MISTAGOGIEI CREȘTINE	117
2.1. <i>Mysterium</i> redescoperit în Mișcarea liturgică a lui Odo Casel	117
2.2. Termenul <i>effectus</i> – o cale parcursă de la mântuirea obiectivă la mântuirea subiectivă ca prefacere ontologică	120
III.3. ARHEOLOGIA <i>JURĂMÂNTULUI</i> – NIVELUL ANTROPOLOGIC ȘI NIVELUL HARISMATIC.....	123
3.1. <i>Jurământul</i> în epoca arhaică, în tradiția greacă și în cea latină	123
3.2. <i>Jurământul</i> din sfera religioasă garantat prin puterea Numelui lui Dumnezeu	126
CONCLUZII	131
BIBLIOGRAFIE.....	137

INTRODUCERE

Prezenta lucrare își propune să îmbogățească universul *teologiei politice* prin analiza scrierilor lui Giorgio Agamben, un analist (teolog, filosof, filolog...) actual care supune dezbaterii, agorei europene, concepte care pornesc dintr-o adâncă responsabilitate față de prefacerile prin care a trecut și trece Europa secolului XX și XXI. Structurată în trei părți, lucrarea atinge cele trei mari domenii de cercetare și anume: teologia politică, filosofia politică și arheologia limbajului sacramental.

Giorgio Agamben este un filosof italian născut în anul 1942 la Roma. A studiat la Roma, Paris și Londra și a predat în Italia (la Universitățile din Macerata și Verona), Statele Unite ale Americii (la Universitățile Berkeley, California și Northwestern, Evanston) și Germania (la Universitatea Heinrich Heine din Dusseldorf). În prezent, este profesor la Institutul Universitar de Arhitectură din Veneția, la College International de Philosophie (Paris) și la European Graduate School (Saas-Fee, Elveția). Printre scrierile sale se numără: *Stanze. Cuvânt și fantasmă în cultura occidentală*; *Homo sacer. Puterea suverană și viața nudă*; *Ce rămâne din Auschwitz. Arhiva și martorul*; *Timpul care rămâne. Un comentariu al Epistolei către Romani*; *Starea de excepție*; *Profanări*; *Sacramentul limbajului. Arheologia jurământului*; *Mijloace fără scop. Note despre politică*; *Deschisul. Omul și animalul*; *Stasis. Războiul civil ca paradigmă politică*; *Împărăția și gloria*.

Giorgio Agamben a scris o operă impresionantă. Notorietatea filosofului italian se datorează în mare măsură caracterului provocator și incomod al gândirii sale. Între filosofie și politică, însă nici ca filosofie politică și nici ca o jurizare filosofică a actului politic, reflecția sa găsește „un prag de indiscernabilitate” pe care se așează, așa încât orice ar vrea să treacă în orice direcție acest prag, trebuie să se împiedice, să cunoască o metamorfoză¹.

Homo sacer reprezintă primul rod al preocupării lui Agamben de a descrie politicul ca relație complexă între *putere și viață*. „Filosofia” sau „iubirea de înțelepciune” este o sintagmă care implică o mulțime de sensuri care se ascund sau se descoperă, care se aprofundează sau se simplifică, se absolutizează sau se relativizează, în toate cazurile aducând lumină sau, după cum spunea Lucian Blaga, transformând „...tot ce-i ne-nțeles/... în ne-nțelesuri și mai mari”² ca o datorie de a potența misterul.

Aplicând metodologia filosofică de cercetare într-un domeniu precum teologia, iubirea de înțelepciune se îndreaptă spre iubirea divină, luând naștere un sistem de valori care se vrea util poporului din mijlocul căruia au ieșit cei care s-au ocupat de elucidarea sensurilor profunde ale științelor care sunt implicate în cercetare. În acest sens, *polisul* devine receptor al sistemului de valori oferit de teologie sau de filosofie, luând ființă un nou domeniu și anume teologia politică.

„Secularizarea, ca expresie a decreștinării, a provocat umanitatea la conceperea unui *altfel de sacru*, o recompunere

¹ Lorin Ghiman, *Giorgio Agamben, Homo Sacer. Puterea suverană și viața nudă*, în „Journal for the Study of Religions and Ideologies”, vol. 5, nr. 14, 2006, p. 169-171.

² Lucian Blaga, *Eu nu strivesc corola de minuni a lumii în Poemele luminii*, vol I, București, Editura pentru Literatură, 1968, p. 3.

a conținuturilor, cu o istorie zbuciumată și îndelungată.”³ În acest punct se diferențiază o atitudine revendicatoare, un efort recuperator. În această sferă poate fi încadrat și scriitorul italian Giorgio Agamben, figură de bază a filosofiei contemporane, inițiator de drumuri în domeniul teoretizării artei, al filosofiei politice și al teologiei politice din perspectiva arheologiei biblice.

Meritul său în domeniul teologiei politice este acela de a fi extras din multe domenii ale vieții publice implicațiile teologice. Având în vedere importanța acestui scriitor pentru știința contemporană, am propus în paginile ce urmează o analiză a modului în care teologia politică se reflectă în etimologia și în evoluția termenilor sacramentali din opera sa. El demonstrează încă o dată teza potrivit căreia „lexicul politic contemporan are la bază un lexic teologic secularizat.”⁴

Filosofia politică a acestui autor este de o limpezime covârșitoare, reușind să atingă cele mai controversate probleme precum *Auschwitz-ul*, *Stasis-ul*, *Starea de excepție*, mijloacele politice lipsite de scopul politic.

Prin *Auschwitz* autorul reușește să plaseze lagărul în timp și în spațiu și să răspundă la întrebarea *ce este un lagăr?* Întrebarea își găsește răspunsul în acțiunile spaniolilor din Cuba care au încercat să reprime „insurecția populației din colonie”⁵ și în cele ale englezilor care i-au adunat pe buri la începutul secolului al XX-lea. În ambele cazuri s-au construit câmpuri de concentrare extinzându-se

³ Ovidiu Panaite, *Teologia politică în timpul Dinastiei Constantiniene*, Stockholm, Felicitas Publishing Hause, 2019, p. 21.

⁴ Karl Schmitt, *Teologia politică*, [Politische Theologie], traducere și note de Lavinia Stan și Lucian Turcescu, București, Editura Universal Dalsi, 1996.

⁵ Giorgio Agamben, *Ce rămâne din Auschwitz*, Cluj-Napoca, Editura Design& Print, 2006, p. 33.

în acest mod „la scara întregii populații civile a unei stări de excepție legate de un război colonial”⁶. Pornind de la acest demers „lagărele iau naștere nu din dreptul comun ci din starea de excepție și legea marțială. Construit la început ca zid de apărare împotriva celor care atentau la siguranța statului, lagărul devine existent ca spațiu juridic doar atunci când starea de excepție începe să devină regulă”⁷. Având în vedere constituirea lui în situații extreme, lagărul rămâne astfel în afara legii, fiind astfel scos „în afara regulilor dreptului penal și al dreptului carceral, cu care nici atunci, nici ulterior nu a avut nimic de-a face.”⁸

Giorgio Agamben pornește în definirea războiului civil de la absența unei doctrine a acestuia, precizând că Roman Schnur a intuit în dezinteresarea juriștilor și a politologilor în această privință „înaintarea războiului civil mondial.”⁹ Această constatare s-a făcut în urmă cu treizeci de ani, dar pare a fi mereu actuală, mai mult chiar, ajungându-se la o indistinție între războaiele dintre state și războiul intern. Teoria războiului civil se numește *stasiologie*.

Arheologia limbajului sacramental se definește prin lucrările *Sacramentul limbajului* (Arheologia jurământului) și *Opus Dei* (Arheologia oficiului) sunt a treia respectiv a cincea parte din a doua secțiune a marelui proiect *Homo Sacer*. Aceste cărți sunt construite pe baza unei cercetări interesante în lingvistică, o cercetare arheologică de excepție. Termenii religioși de astăzi: *leitourgia*, *mysterium*, *effectus*, *sacramentum*, sunt analizați de la origini până a deveni termeni sacramentali. Astfel *leitourgia* înseamnă „lucrare publică” și desemnează, în Grecia antică, obligația

⁶ *Ibidem*.

⁷ Giorgio Agamben, *Ce rămâne din Auschwitz...*, p. 34.

⁸ *Ibidem*, p. 35.

⁹ Giorgio Agamben, *Stasis*, Cluj-Napoca, Editura TACT, 2015, p. 9.

pe care cetatea le-o impune cetățenilor care au un anumit venit de a se îngriji de o serie de prestații de interes comun: organizarea sălilor de sport și a concursurilor atletice, pregătirea unui cor pentru sărbătorile orășenești (de exemplu corurile tragice pentru zilele dionisiace), aprovizionarea cu cereale și ulei, armarea și comandarea unei trireme în caz de război, conducerea reprezentanței cetății la jocurile olimpice sau delfice, avansul pe care cei 15 cetățeni, cei mai înstăriți trebuiau să îl verse cetății din taxele tuturor cetățenilor plătitori de impozite. Astăzi termenul are valențe sacre, însemnând taina prin care Hristos se aduce ca jertfă.

Termenul „mister” este legat de liturghie, marcând conștiința pe care Biserica o are astăzi despre activitatea sa. Un călugăr benedictin pe nume Odo Casel (1886-1948) a fost o sursă de inspirație prin opera sa pentru *Mișcarea liturgică*. El a recitat sursele tradiției liturgice, iar studiile filologico-lexicale și teologice au dus la o „reînnoire a Bisericii pornind de la spiritul liturghiei.” Pornind de la ideea potrivit căreia creștinismul nu este doar o „religie” sau o „confesiune” cu un sistem de adevăruri stabilite care sunt acceptate și profesate, ci este în mod esențial „mister”, adică o acțiune liturgică ce face de fiecare dată prezentă în formă ritualică lucrarea mântuitoare a lui Hristos, prin contactul cu care comunitatea cultică își obține mântuirea.

În doctrina euharistică a lui Toma, apare *effectus*-ul patimilor lui Hristos, adică faptul că, prin intermediul acestei taine, noi suntem făcuți participanți la rodul patimilor Domnului. Casel citează și alte pasaje din *Summa* în care termenul *effectus* desemnează realitatea efectivă a tainei, considerată atât în raport cu reprezentarea, cât și în raport cu întrebuințarea și scopul ei. Conform lui Casel, termenul *effectus* numește această unitate efectivă a imaginii și a prezenței în misterul liturgic, în care prezența

este reală în operativitatea ei, adică în calitate de acțiune mântuitoare. Prezența tainică semnifică o prezență reală, dar de o realitate specială. O realitate, în măsura în care corespunde exclusiv scopului tainei, care e cel de a le permite credincioșilor să participe, pentru lucrarea propriei mânturiri, la viața lui Hristos ca Mântuitor.

Jurământul este prezent peste tot în viața *polis*-ului. De aici și taina limbajului. Limbajul se bucură în cultura noastră de privilegiul de a avea calitatea de instrument de putere, eficiență și frumusețe incomparabile. Și totuși, considerat în el însuși, el nu e mai frumos decât cântecul păsărilor, nu e mai eficient decât semnalele pe care și le schimbă insectele și nu e mai puternic decât răgetul prin care leul își afirmă supremația. Elementul decisiv care-i conferă limbajului omenesc virtuțile sale privilegiate nu se găsește în instrumentul însuși, ci în locul pe care îl lasă ființei vorbitoare, în faptul că pregătește din interiorul său o formă pe care personajul trebuie de fiecare dată să o asume pentru a vorbi. Adică: în relația etică ce se stabilește între ființa vorbitoare și limba sa. Omul este acea ființă vie, care, pentru a vorbi, trebuie să spună „eu”, trebuie, așadar, „să ia cuvântul”, să și-l asume și să și-l facă propriu¹⁰.

Și cum totul trebuie probat în interiorul Bisericii, ea fiind garantul adevărului să ne oprim asupra cuvintelor Sfântului Ioan Gură de Aur despre jurământ: „Ați auzit că s-a spus celor de demult: Să nu juri strâmb, ci să ții înaintea Domnului jurămintele tale.”¹¹ Chiar dacă Evanghelia interzice orice formă de jurământ (Matei 5, 33-37), totuși

¹⁰ Idem, *Sacramentul limbajului. Arheologia jurământului* (Homo sacer II, 3), Cluj-Napoca, Editura TACT, 2011, p. 23.

¹¹ Sfântul Ioan Gură de Aur, *Omilia XV la statui*, în *Omiliile la statui*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2007, p. 58.

Biserica a introdus acest aspect în dreptul său canonic, extinzându-l în practica de veacuri a credinței creștine

Jurământul are ca funcție principală aceea de a garanta adevărul și eficiența limbajului. Oamenii, fiind necredincioși, recurg la jurământ pentru a obține încredere. Această funcție este atât de necesară societății umane, încât jurământul a fost acceptat și codificat de Biserică, aceasta făcând din el o parte esențială a propriei ordini juridice, în ciuda interzicerii lui de către Evanghelii. El a fost acceptat și codificat de către Biserică, care a făcut din el o parte esențială a propriei ordini juridice, legitimând în acest fel păstrarea sa și extinderea sa progresivă în drept și în practica lumii creștine.

Cele două lucrări scot în evidență atât frumusețea fără seamăn a limbajului devenit *taină*, cât și funcțiile îndeplinite de acești termeni în viața cultică. Nefiind un autor religios, Agamben reușește să ajungă pe calea cercetării arheologice în domeniul limbajului la descoperirea sensului profund al acestuia și la înțelegerea ideilor care sunt exprimate prin intermediul lui.

„La început era Cuvântul și Cuvântul era la Dumnezeu și Dumnezeu era Cuvântul” (Ioan 1, 1). Indiferent de interpretările date acestui text, un lucru este sigur: cuvântul este de sorginte sacră. Cuvântul este o forță, o autoritate și totodată un mister. Puterea lui este demiurgică, este creațională și purtătoare de viață, de frumusețe, de înțelepciune și de alte virtuți laudate atât de scriitorii sacri cât și de cei profani. Nu există cuvinte bune și cuvinte rele, cuvinte frumoase și mai puțin frumoase, există doar cuvinte ce poartă în ele zestrea divină, iar cele ce nu poartă această zestre nu sunt cuvinte, ci sunt o negare a Cuvântului.

Pe linia acestor cuvinte ce poartă în ele Cuvântul, se înscrie și pleiada de termeni sacramentali din opera lui

Giorgio Agamben. Dorind să explice fenomenul lingvistic al pătrunderii anumitor termeni din limbajul teologic în cel politic și invers, Giorgio Agamben supune atenției anumite expresii sau sintagme pe care le trece prin arheologia biblică sau, de ce nu, politică, aducându-le la nivelul de înțelegere al omului contemporan.

Lucrările menționate sunt adevărate tratate filologico-religioase, în care autorul urmărește firul roșu al termenului supus dezbaterii, din cele mai vechi timpuri până astăzi.

Termenii de *liturghie*, *mister*, *taină*, *sacrificiu*, *efect și jurământ*, sunt tratați în funcție de importanța lor pe care au avut-o la un anumit moment al istoriei, precum și în funcție de sensul sau utilizarea lor ulterioară. Analiza termenilor este diacronică, evoluția lor depinzând de felul în care au fost adoptați și utilizați atât în interiorul cultului cât și în exteriorul lui.

CONCLUZII

Autorul italian se remarcă printr-o mare complexitate de unde derivă imposibilitatea de încadrare sau de apartenență la un anumit domeniu. În fapt aceasta este și provocarea. De a gândi și a construi în termeni inter și transdisciplinari. Acesta este în esență efortul care fundamentează plusvaloarea. Într-un alt context, acela al moralității filosofice, John Rawls depunea același efort.

Pe câmpul teologiei politice, pornind de la teza lui Schmitt din 1922 potrivit căreia „toate conceptele hotărâtoare ale doctrinei Statului sunt concepte teologice secularizate”¹, Giorgio Agamben pornește cercetarea, dorind să aducă în prim plan modurile și motivele pentru care puterea a ajuns să ia în Occident forma unei *oikonomia*, adică a unei guvernări a oamenilor. Pentru a demonstra acest lucru, încearcă să aplice teza lui Schmitt în această sferă a vieții, concluzionând că din teologia creștină iau naștere două paradigme politice care se intercondiționează: *teologia politică* și *teologia oikonomică*.

Din *teologia politică* ia naștere filosofia politică și teoria modernă a suveranității iar din *teologia oikonomică* ia naștere biopolitica modernă până la varianta actuală a *oikonomiei* și a guvernării asupra oricărui aspect al vieții sociale.

Filosofia politică s-a construit sub semnul *stării de excepție*, existând așa-numitele situații extreme în care

¹ Karl Schmitt, *Teologia politică*, [Politische Theologie], traducere și note de Lavinia Stan și Lucian Turcescu, București, Editura Universal Dalsi, 1996, p. 49.

demnitatea se pierde. O astfel de situație extremă este Auschwitz: „Și din acest motiv Auschwitz marchează sfârșitul și ruina oricărei etici a demnității și a adecvării la o normă. Viața nudă, la care omul a fost redus, nu cere și nu se adecvează la nimic: ci este, ea însăși, singura normă; este absolut imanentă. Iar «sentimentul ultim al apartenenței la specie» nu poate fi, în niciun caz, o demnitate.”²

Rușinea supraviețuitorilor este provocată de vestea pe care o aduc celorlalți oameni cu privire la existența vieții și în degradarea extremă. Viața ființei degradate din lagăr începe acolo unde se sfârșește demnitatea.

Această figură a lagărului, situată între viață și moarte, apare ca figură ce nu mai are viață dar nu are nici moarte, astfel încât viața lor nu mai e viață, moartea lor nu mai e moarte. Aici se află oroarea pe care deportatul ajuns în faza ultimă a degradării o introduce în lagăr și pe care lagărul o introduce în lume. Prin urmare degradarea Auschwitz-ului nu este degradarea vieții ci degradarea morții, exterminarea, „fabricarea cadavrelor” cum o numește Hannah Arendt. Expresia „fabricare a cadavrelor” implică faptul că aici nu se poate vorbi propriu-zis despre moarte, că cea petrecută în lagăre nu este moarte, ci ceva infinit mai scandalos decât moartea. La Auschwitz nu se murea, ci se produceau cadavre. Cadavre private de moarte, non-oameni ale căror decese erau degradate la rangul de producție în serie. Și tocmai această degradare a morții ar putea constitui, conform unei interpretări posibile și răspândite, jignirea specifică Auschwitz-ului, numele propriu al ororii sale. Asistăm prin urmare la o demitificare a morții, la o depozedare a morții de ceea ce ea are măreț în sine. Chiar dacă moartea poartă în sine degradarea, totuși, degradarea

² *Ibidem*, p. 48.

morții este marea realizare a Auschwitz-ului: „Lumea modernă a reușit să degradeze ceea ce e, poate, cel mai dificil de degradat în lume, pentru că e ceva ce are în sine, ca în propriul țesut, un tip aparte de demnitate, ceva ca o incapacitate singulară de a fi degradat: ea a degradat moartea.”³ Și aceasta s-a întâmplat datorită „morții în serie” pe care a provocat-o Auschwitz-ul, moarte care a ajuns banală datorită transformării individualului în colectiv și mai ales datorită imposibilității de a trăi care a adus cu sine, imposibilitatea de a coace fructul propriei morți, al „mariei morți pe care fiecare o poartă în sine. Se pare că moartea în masă era o aplicare a politicii naziste tradusă de Goebbels drept „arta de a face posibil ceea ce părea imposibil.” Posibilitatea ființei umane era dusă până în pragul imposibilității, astfel încât cel ce a trăit în lagăr, indiferent că a fost strivit sau supraviețuitor, a purtat această «suferință dusă la puterea maximă» această epuizare a posibilului care nu mai are, însă „nimic uman.”⁴

Dacă luăm în considerare semnificația celor patru termeni supuși cercetării, constatăm că aceștia au o importanță foarte mare pentru teologia politică.

Astfel, termenul *litourghie*, chiar dacă a trecut din sfera profană în sfera sacră, totuși chiar cu implicații sacre, litourghie poate fi considerată activitatea profesorului la catedră, a doctorului în spitale, litourghie este creștera unui copil de către părinți, îngrijirea bătrânilor, a orfanilor, a săracilor. Slujire este orice acțiune îndreptată spre aproapele.

Această semnificație politică a Bisericii ca adunare liturgică e cea pe care Erik Peterson o pune în centrul cărții sale din 1935 despre îngeri „Ecclesia este adunarea

³ Giorgio Agamben, *Ce rămâne din Auschwitz...*, p. 50.

⁴ *Ibidem*, p. 54.

cetățenilor cu drept deplin din cetatea cerească, care se reunesc pentru a îndeplini acte de cult.”

În litourghie e în chestiune o nouă paradigmă ontologico-practică, efectivitatea, în care a fi și a acționa intră într-un prag de indecidabilitate. Dacă, în cuvintele lui Foucault, Platon îl învâța pe omul politic nu ceea ce trebuie să facă, ci ceea ce trebuie să fie pentru a putea, eventual să acționeze bine, e vorba acum de a arăta cum trebuie să se acționeze pentru a putea fi – sau, mai degrabă, de a atinge un punct de indiferență, în care sacerdotul e ceea ce trebuie să facă și trebuie să facă ceea ce este. Subordonarea acțiunii față de ființă, care definește filosofia clasică, își pierde astfel semnificația.

În timp ce ființa și substanța sunt independente de efectele pe care le pot produce, în efectivitate ființa este, în schimb, indiscernabilă de efectele ei, constă în ele și e funcțională pentru acestea.

Aplicând semnificația termenilor *mysterium (taină)* și *effectus*, ortodoxiei, putem spune că taina cuprinde în ea prefacerea ontologică a omului în măsura în care acesta participă la taină. Transformarea ființială se face prin Har. Omul este recreat, restaurat în Hristos, primește haina de nuntă prin Sfântul Botez, demnitatea dintâi prin pocăință (spovedanie), integralitatea prin Sfânta Împărtășanie. *Mysterium* și *effectus* din teologia catolică devin taină și efect al tainei în teologia ortodoxă. Cercetările sunt numeroase cu privire la acești doi termeni, dar măsura în care cercetătorii au trăit semnificația lor este discutabilă întrucât nu s-a adus soluția reală și decisivă la problema omului. Termenii rămân la nivel de filosofie dar nu sunt descriși la nivel de ontologie, de realitate concretă în care omul a fost transfigurat de Har ca *effectus in mysterium* (efectul din taină).

În ceea ce privește importanța jurământului, vedem aplicarea lui până astăzi în aproape toate domeniile: la învestirea în funcția de președinte, jurământul lui Hypocrate în medicină, jurământul la tunderea în monahism, la hirotonie, la cununie.

Jurământul este prezent peste tot în viața *polis*-ului. De aici și sacramentul limbajului. Limbajul se bucură în cultura noastră de privilegiul de a avea calitatea de instrument de putere, eficiență și frumusețe incomparabile.

Și cum totul trebuie probat în interiorul Bisericii, ea fiind garantul adevărului să ne oprim asupra cuvintelor din Matei 5, 33-37 despre jurământ: „Ați auzit că s-a zis celor de demult: « Să nu juri strâmb, ci să ții înaintea Domnului jurămintele tale». Eu însă vă spun vouă: « Să nu vă jurați nicidecum nici pe cer, fiindcă este tronul lui Dumnezeu», Nici pe pământ, fiindcă este așternut al picioarelor Lui, nici pe Ierusalim, fiindcă este cetate a marelui Împărat. Nici pe capul tău să nu te juri, fiindcă nu poți să faci un fir de păr alb sau negru. Ci cuvântul vostru să fie: «Ceea ce este da, da; și ceea ce este nu, nu; iar ce e mai mult decât acestea, de la cel rău este.»

BIBLIOGRAFIE

A. IZVOARE/SURSE

1. Biblia sau Sfânta Scriptură, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
2. Agamben, Giorgio, *Opus Dei. Arheologia oficiului* (Homo sacer II, 5), Cluj-Napoca, Editura Tact, 2016.
3. Idem, *Sacramentul limbajului. Arheologia jurământului* (Homo sacer II, 3), Cluj-Napoca, Editura Tact, 2011.
4. Idem, *Ce rămâne din Auschwitz*, Cluj-Napoca, Editura Idea Design & Print, 2006
5. Idem, *Stasis*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2015.
6. Idem, *Mijloace fără scop*, Cluj-Napoca, Editura TACT, 2013.
7. Idem, *Împărăția și gloria*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2017.
8. Idem, *Timpul care rămâne. Un comentariu al Epistolei către Romani*, Cluj-Napoca, Editura Tact, 2009.
9. Idem, *Starea de excepție*, Cluj-Napoca, Editura Idea Design & Print, 2008.
10. Idem, *Prietenul și alte eseuri*, București, Editura Humanitas, 2012.
11. Idem, *Deschisul. Omul și animalul*, București, Editura Humanitas, 2016.
12. Idem, *Stanțe. Cuvântul și fantasma în cultura occidentală*, București, Editura Humanitas, 2016.
13. Atenagora, *Solie în favoarea creștinilor*, Paris, Editura B. Pouderon, 1992.

14. Alexandru din Afrodisia, *Traité du destin*, Paris, Editura P. Thillet, 1984.
15. Aurelius, Marcus, *Gânduri către sine însuși*, vol II, București, Editura Humanitas, 2018.
16. ****Cartea lui Iov în Cartea lui Iov, Ecclesiastul, Cartea lui Iona, Cartea lui Ruth, Cântarea cântărilor*, traduse și comentate de Petru Creția, Humanitas, București, 1995.
17. Proclus, *Tia opuscula. Provvidenza, libertà, male*, Milano, Ed. Bompiani, 2004.
18. Semen, Petre, *Arheologia biblică în actualitate*, Iași, Editura Trinitas, 2008.
19. Stăniloae, Dumitru, *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol 3, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1997.
20. Schmitt, Karl, *Teologia politică*, [Politische Theologie], traducere și note de Lavinia Stan și Lucian Turcescu, București, Editura Universal Dalsi, 1996.
21. Sfântul Iustin Popovici, *Biserica Ortodoxă și Ecumenismul*, Mănăstirea Sfinții Arhangheli – Petru Vodă, 2002.
22. Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Mistagogia*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2017.
23. Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Dialog cu Trifon ludeul*, vol 1, p. 132, Paris, Editura G. Archambault, 1909.

B. DICȚIONARE

24. Academia Română, *Dicționarul Explicativ al Limbii Române*, Ediția a II-a, Editura Univers Enciclopedic, București, 1998.
25. Didier, Julia, *Dicționar de filozofie*, trad. De Leonard Gavrilu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999.
26. Lungu Marius; Lungu, Mariana *Dicționar Român-Latin, Latin-Român*, Editura Steaua Nordului Grup SRL, Constanța.

C. LUCRĂRI DE SPECIALITATE

a. Teologie politică

27. Bayle, Pierre, *Réponse aux questions d'un provincial*, Rotterdam, 1704-1707.
28. Panaite, Ovidiu, *Teologia politică în timpul Dinastiei Constantiniene*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2014.
29. Peterson, Erik, *Theologische Traktate*, vol. 1, Würzburg, Echter, 1994.
30. Idem, *Despre lume*, Würzburg, Echter, 1994.
31. Idem, *Heis Theos. Epigraphische, formgeschichtliche und religionsgeschichtliche Untersuchungen*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1926.
32. Schelling, F.W.J., *Filosofia della Rivelazione*, Milano, Bompiani, 2002.
33. Salvianus, *Despre guvernarea lui Dumnezeu*, în vol. „Boethius și Salvianus, Articole teologice și mângâierile filozofiei. Despre guvernarea lui Dumnezeu”, cuvânt înainte de IPS Dr. Nicolae Corneanu, traducere, note și comentarii de Prof. David Popescu, col. „Părinți și Scriitori Bisericești”, vol. 72, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al B. O. R., 1992.
34. Schmitt, Karl, *Teologia politică*, [Politische Theologie], traducere și note de Lavinia Stan și Lucian Turcescu, București, Editura Universal Dalsi, 1996.
35. Taubes, Jacob, *Teologia politică a lui Pavel*, Cluj-Napoca, Editura TACT, 2011.
36. Idem, *Teologia după revoluția copernicană*, Cluj-Napoca, Editura TACT, 2009.
37. Toma din Aquino, *Super librum de causis expositio*, Paris, Editura H.D. Saffrey, Paris, 2002.

b. Filosofie politică

38. Arendt, Hannah, *On Revolution*, Viking Press, New York, 1963.
39. Aristotel, *Politica*, București, Editura IRI, 2001.
40. Bettelheim, B. *La fortezza vuota*, ediția a patra, Milano, Garzanti, 1996.

41. Des Pres, Terrence, *The Survivor, an Anatomy of Life in the Death Camps*, New York, WSP, 1977.
42. Emmanuel Levinas, *De l'évasion*, Montpellier, Fata Morgana.
43. Hobbes, Thomas, *Leviathan* (1651), sub îngrijirea lui Richard Tuck, Cambridge University Press, Cambridge-New York, 1991; trad.it.. *Leviathano, o la materia, la forma e il potere di uno Stato ecclesiastico*, sub îngrijirea lui Arrigo Pacchi, Laterza, Roma-Bari, 1989.
44. Idem, *De cive* (1642), sub îngrijirea lui Richard Tuck și Michael Siverthorne, Cambridge University Press, Cambridge New-York, 1998.
45. Koselleck, Reinhart, *Kritik und Krise. Ein Beitrag zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, Alber, Freiburg-München, 1959.
46. Levi, Primo, *Se questo è un uomo. La tregua*, Torino, Einaudi, 1997.
47. Idem, *Conversazioni e interviste*, Torino, Einaudi, 1997.
48. Idem, *I sommersi e i salvati*, Torino, Einaudi, 1997.
49. Levinas, Emmanuel, *De l'évasion*, Montpellier, Fata Morgana, 1967.
50. Loraux, Nicole, *La Guerre dans la famille*, Clio, V, 1997.
51. M. Snow, Donald, *Uncivil Wars. International Security and the New Internal Conflicts*, Lynne Rienner, Boulder, 1996.
52. Malcom, Noel, *The Titlepage of Leviathan Seen in a Curious Perspective*, The Seventeenth Century, XIII.
53. Meier, Christian, *Der Wandel der politisch-sozialen Begriffswelt im V Jahrhundert v. Chr*, in Reinhart Koselleck (coord), *Historische Semantik und Begriffsgeschichte*, Klett-Cotta, Stuttgart, 1979.
54. Platon, *Manexenos*, traducere de Nicolae Șerban Tanașoca, în *Opere*, vol 2, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.
55. Rilke, Rainer Maria, *Confesiunile lui Malte Laurids Brigge*, traducere de George Sînpetrescu, Târgoviște, Pandora M, 2004.

56. Schmitt, Karl, *Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes. Sinn und Fehlschlag eines politischen Symbols*, Hohenheim, Köln, 1982, trad.it. *Scritti su Thomas Hobbes*, sub îngrijirea lui Carlo Gali, Giuffrè, Milano.
57. Idem, *Posizioni e concetti. In lotta con Weimar-Ginevra-Versailles, 1923-1939*, sub îngrijirea lui Antonio Caracciolo, Giuffrè, Milano, 2007.
58. Schnur, Roman, *Rivoluzione e guerra civile*, sub îngrijirea lui Pier Paolo Portinaro, Giuffrè, Milano, 1986.
59. Serenny, Gitta, *In quelle tenebre*, ediția a doua, Milano, Adelphi, 1994.
60. Sofsky, W., *L'ordine dell terrore*, Roma-Bari, Laterza, 1995.
61. Von Pufendorf, Samuel *De iure naturae et gentium libri octo* (1672), in *Gesammelte Werke*, IV, sub îngrijirea lui Frank Böhling și Wilhelm Schmidt-Biggemann, Akademie-Verlag, Berlin, 1998-2011.

c. Filosofie

62. Aristotel, *Despre suflet*, traducere și note de Alexander Baumgarten, Editura Humanitas, București, 2005.
63. Idem, *Metafizica*, traducere de Andrei Cornea, Editura Humanitas, București, 2001.
64. Idem, *Poetica*, traducere C.I. Balmuș, Editura Științifică, București, 1957.
65. Idem, *Retorica*, ediție bilingvă, traducere, studiu introductiv și index de Maria-Cristina Andrieș, note și comentarii de Ștefan-Sebastian Maștei, Editura IRI, București, 2004.
66. Deleuze, *Diferență și repetiție*, trad. de Toader Saulea, Editura Babel, București, 1995.
67. Heidegger, Martin, *Ființă și timp*, trad. de Dorin Tilinca și Mircea Arman, București, Editura Jurnalul Literar, 1994.
68. Idem, *Conceptul de timp*, trad. de Cătălin Cioabă, București, Humanitas, 2000.

69. Idem, *Despre esența și conceptul lui ΦΥΣΙΣ*, în *Repere pe drumul gândirii*, ed. Politică, București, 1988.
70. Idem, *Despre tiranie* (împreună cu Leo Strauss), trad. de Ciprian Șulea și Ovidiu Stanciu, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2018.
71. Idem, *Introducere în metafizică*, trad. de Gabriel Liiceanu și Thomas Kleininger, București, Humanitas, 1999.
72. Idem, *Introducere la lectura lui Hegel*, trad. și note de Ovidiu Stanciu și Andrei Chițu, postfață de Ovidiu Stanciu, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2018.
73. Idem, *Le concept, le temps et le discours*. Gallimard, 1990. L'Athéisme. Paris, Gallimard, 1998.
74. Idem, *Parmenide*, trad. de Bogdan Mincă și Sorin Lavric, București, Humanitas, 2001.
75. Kojève, Alexandre, *Introducere la lectura lui Hegel*, trad. și note de Ovidiu Stanciu și Andrei Chițu, postfață de Ovidiu Stanciu, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2018.
76. Noica, Constantin, *Pentru o interpretare a categoriilor la Aristotel*, ed. Academiei. București, 1968.
77. Plutarh, *Oeuvres morales*, vol VIII, Paris, Editura Jean Hani, 1980.

Prezenta lucrare își propune să îmbogățească universul teologiei politice prin analiza scrierilor lui Giorgio Agamben, un analist (teolog, filosof, filolog...) actual care supune dezbaterii, agorei europene, concepte care pornesc dintr-o adâncă responsabilitate față de prefacerile prin care a trecut și trece Europa secolului XX și XXI. Structurată în trei părți, lucrarea atinge cele trei mari domenii de cercetare și anume: teologia politică, filosofia politică și arheologia limbajului sacramental.

Autorii

ISBN: 978-606-37-0774-2